

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА: ДО ПРОБЛЕМИ БІНАРНОСТІ ТЕКСТІВ

У статті проаналізовано й узагальнено погляди вітчизняних та зарубіжних літературознавців на феномен дитячої літератури, особливості її поетики. Вивчено теоретичні напрацювання в контексті взаємозв'язку дитячої та дорослої літератури. Розглянуто риси сучасних постмодерних дитячих творів. Виявлено, що дитяча література стає частиною масової культури і літературно-критичного процесу.

Маргінальна за своєю суттю дитяча та юнацька література починає активно розглядатись у літературознавчому дискурсі ХХ-ХХІ століття. Науковці акцентують увагу, передусім, на теоретичних проблемах дитячої літератури (далі ДЛ), критеріях її виділення, генезисі та особливостях функціонування. Свій внесок у дослідження ДЛ зробили Г. -Г.Еверс (Німеччина), М. Ніколаєва (Великобританія), Дж.Штефенс (Австралія) та інші. При цьому, звісно, варто переглянути здобутки вітчизняних літературознавців: І. С. Бойцун, Я. П. Гоян, А. І. Гурбанська, В. Г. Дончик, М. Г. Жулинський, С. С. Іванюк, А. Г. Костецький, Б. Б. Шалагінов, Л. М. Овдійчук, М. Т. Славова, Е. І. Огар, Р. Є. Стаднійчук, О. М. Папуша та інші. У процесі студіювання ДЛ у топосі сьогодення має місце методологічний плюралізм, оскільки залучаються нові принципи для вивчення цього поліінтерпретаційного феномену. Так, історико-літературний та порівняльно-типологічний культурологічний, біографічний, структурно-функціональний та інші принципи актуальні при дослідженні як дитячої, так і літератури загалом. Сучасні підходи до опрацювання наратології дорослої літератури поширюються і на ДЛ. Відтак, питання про художність ДЛ, поетику, специфіку її взаємодії із "дорослою літературою" залишаються малодослідженими й актуальними.

Мета статті – окреслити особливості функціонування дефініції "дитяча література" на основі розвідок вітчизняних та зарубіжних учених та виокремити деякі риси класичної літератури, які перейшли у царину дитячої на сучасному етапі її розвитку.

Термін "дитяча література" в сучасних літературознавчих словниках та довідниках інтерпретується як: набір текстів, навчальна дисципліна, міжнародна сфера бізнесу, засіб образного пізнання світу, культурний феномен. Ю. І. Ковалів у першому томі "Літературознавчої енциклопедії" розрізняє "дитячу літературу" і "літературу для дітей" та подає таке трактування: "Дитяча література – усна і писемна словесність, творена дітьми. До неї належать безпосередньо пов'язані з грою різні жанри фольклору... ДЛ має синкретичний характер, специфічну художню форму з тяжінням до ритмізованого мовлення, словотворчості, розкутого фантазування. Поняття "дитяча література" охоплює також перші спроби пера юних початківців (поезія, проза тощо), опубліковані в періодиці для дітей" [1: 285]. У "Лексиконі загального та порівняльного літературознавства" Людмила Сердюк подає інше тлумачення, вважаючи, що "дитяча література – це художні, наукові, науково-популярні твори, які написані для дітей. Найчастіше в це поняття включаються твори "дорослої" літератури, що назавжди ввійшли в коло дитячого читання" [2: 149]. Дослідниця У. Вовк "Поняття дитячої літератури та її художня специфіка" відзначає такі конкретні риси: "...це художня література, в основу якої закладений ігровий, пригодницький, пізнавальний та дидактичний принципи, коли реальне та фантастичне взаємопов'язані і взаємодіючі... Специфіка ДЛ полягає у хисті митця відобразити і навіть зробити видимою для реципієнта будь-якої вікової категорії саму природу дитини, а через неї вказати на помилки та недоліки дорослого світу" [3: 73]. Отже, твори написані для дітей, мають подвійну спрямованість, що і привертає особливу увагу літературознавців до вивчення цього сегмента літератури.

Проблему комунікативної структури ДЛ висвітлює у дисертаційній роботі та низці статей О. М. Папуша. Дослідниця зазначає, що "...це є специфічна модель літературної комунікації... , яка потребує адекватної теоретико-літературної мови опису... і є повноцінним об'єктом українського літературознавства" [4: 1-2]. Д. Роджер у розвідці "Children's Literature, Pure and Applied" досліджує ДЛ у культурах різних країн. Він аналізує, з однієї сторони, зміст та літературні форми (the "pure side"), а з іншої – потенційні соціальні функції (the "applied" side) [5: 3]. На думку Марка Соріано, "...література для молоді завжди педагогічна у найбільш широкому значенні цього слова" [6: 7]. Дослідник визначає ДЛ як "історичну комунікацію між дорослим, який говорить чи пише та реципієнтом-дитиною..." [6: 10].

Таким чином, ДЛ дослідники розглядають як складову загальної літератури, адресовану певній категорії реципієнтів. Ця частина полілітературної системи не лише існує в опозиції з дорослим, класичним читивом, але є самобутнім літературним феноменом, із власним змістовим, жанрово-тематичним репертуаром, канонічними нарративними технологіями.

Аналіз художньої систем ДЛ дає змогу зрозуміти деякі із причин її популярності: зв'язок із фольклором; запозичення цікавих сюжетів, образів; казково-міфологічна модель часопростору; оперування багатьма часовими рівнями; інтертекстуальність; врахування рис цільової аудиторії; актуалізація як національних, так й інтернаціональних ідей; присутність гумору, який має соціальну функцію; інноваційність; естетичне

оформлення мови; фантазійність. Сучасна ДЛ фактично позбавлена тематичних кордонів. Тому успішними є також ті твори, комуніканти яких не є чітко окресленими. У цьому і полягає складність творення, коли твір перебуває в колі сприйняття різновікового читача. "Література, первинно створена для дитячого читача, ініціює рефлексивне поле для самоідентифікації саме дитиною чи підлітком, а для дорослого – лише пропонує моделі спілкування з ним залежно від актуальних проблем та потреб..." [7: 33].

Говорячи про зміни, які відбулися у ДЛ, потрібно враховувати суспільні, економічні, технічні аспекти. Діти з раннього віку мають багато запитань, на які хочуть отримувати відповіді. Вони швидко прилучаються до світу дорослих. Як результат, до книг дитячої літератури ставляться вищі вимоги. Сучасні технології, комп'ютеризація уможливають створення екранізацій, серіалів, ігор, що, у свою чергу, сприяє активнішому залученню молодого покоління до сучасної культури.

У мікромасиві цієї літературної моделі є тексти, створені дітьми (лічилки, співанки, загадки), та твори, які однаково належать "дорослому" і "дитячому" читачеві. До цього кола з подвійною адресацією можна віднести англійські та шотландські балади, особливо лицарської тематики, поезії У. Блейка, Р. Бернса, Ч. Діккенса ("Різдвяна пісня у прозі"), казки Г.-К. Андерсена, повісті та романи О. Дюма ("Три мушкетери"), Р. Кіплінга ("Книга Джунглів"), В. Голдінга ("Володар мух"), К. Нестлінгера ("Рудоволоса Фредеріка"), П. Л. Треверса ("Мері Попінс"), Р. Стівенсона ("Острів скарбів"), Ж. Верна ("Діти капітана Гранта"), Л. Керррола ("Пригоди Аліси у Дивокраї" та продовження "Аліса в задзеркаллі"), Дж. Р. Р. Толкіна ("Володар кілець"), Дж. Ролінг ("Гаррі Поттер"), К. Л. Льюїса ("Хроніки Нарнії"). До проміжної "дитячо-дорослої" групи належать твори й українських письменників, як от: Лесі Українки ("Лісова пісня"), М. Вовчка ("Інститутка"), М. Коцюбинського ("Тіні забутих предків"), І. Франка ("Перехресні стежки"), А. Головка ("Бур'ян"), Ю. Яновського ("Вершники"), П. Воронька ("Казка про Чугайстра") та інших. Проте серед найбільш популярних творів, які поєднали риси двох різних поколінь, найбільшої уваги заслуговують романи Дж. Ролінг про Гаррі Поттера. Динамічний розвиток сюжету, запозичення міфологічних, біблійних мотивів, казково-фантастичний часопростір, своєрідний англійський гумор, цікаво вималювані характери персонажів, яскраві екранізації – усі ці особливості забезпечують читацький та комерційний успіх. І чого б не говорили опоненти "поттеріани" – поки вони не створили нічого кращого.

Будучи стратегічно адресованими дітям, такі твори мають своє прочитання серед дорослої аудиторії. породжується інтерпретаційний конфлікт: різна проекція тексту у сприйнятті дитини та дорослого. Дитині притаманні власні елементи горизонту: важливими є магія, чарівництво, візуальна атрибутика, подія та її результат. Для ДЛ важливими складовими є емоційність, експресивність, образність, ліризм розповіді, відповідне поліграфічне оформлення. Для дорослого, у свою чергу, визначальним є зміст, причини і спосіб розгортання, мотивація подій, причинно-наслідкові зв'язки. Дорослі входять у цей дискурс, пишучи або читаючи твори для дітей. Проте на цьому їхня роль не завершується, адже вони вибирають із існуючого масиву класики твори, які підійдуть адресату з обмеженим особистим досвідом. На думку Людмили Сердюк, "...дитяча література систематично поповнюється творами для дорослих (повними чи адаптованими), починаючи від "Дон Кіхота" М. де Сервантеса [2: 149]. Так, міфи стародавніх народів, зокрема Греції, балади про Робіна Гуда, роботи Дж. Свіфта ("Мандрі до деяких віддалених країн світу в чотирьох частинах: Твір Лемюеля Гулівера, спочатку хірурга, а потім капітана кількох кораблів" із скороченою назвою "Мандрі Гулівера"), Д. Дефо ("Робінзон Крузо"), Т. М. Ріда ("Вершник без голови") А. -К. Дойля ("Пригоди Шерлока Холмса"), В. Скота ("Айвенго"), В. Гюго ("Собор Паризької Богоматері"), О. Уайльда ("Портрет Доріана Грея"), фантастика Г. Уельса ("Машина часу", "Людина-невидимка") посіли з часом законне місце у всесвітній літературі для дітей. Як зазначає О. М. Папуша, "ДЛ не завжди створена чи відібрана дітьми категорія текстів для читання. Це скоріше вибір дорослого" [8: 179]. Схожих поглядів дотримується Жаклін Роуз, яка у розвідці "The Case of Peter Pen, or The impossibility of Children's Fiction" пише, що "... дитяче читання спрямоване на їх соціалізацію", а дорослий є "посередником в дитячому читанні... , який пише та оцінює те, що саме мають вивчати діти..." [6: 6].

Для текстів ДЛ, як і масової загалом, притаманний швидкий, цікавий розвиток фабули, базований на розгадуванні якоїсь таємниці, подоланні перепон. Цим можна пояснити популярність книг сучасної британської письменниці Дж. Ролінг, що здобули визнання та стали бестселерами, породили тексти-клони ("Таня Гроттер"), які разом із детективами ("Персі Джексон і викрадач блискавок"), повістями для дівчат ("Муні Вітчер") становлять основний масив дитячої літератури початку XXI століття. Характерними рисами таких творів є:

- запозичення сюжетів, образів;
- сталість світобудови та правил гри;
- казково-міфологічна модель часопростору;
- використання екзотичного, історичного матеріалу;
- система персонажів із чіткими позитивними чи негативними рисами;
- художня реальність позбавлена ідилій;
- подвійна адресація.

Педагогічні, моралізаторські мотиви, які вважались донедавна домінуючими у цьому пласті літератури, можуть бути прихованими. Проголошується чітка система цінностей: добро, яке перемагає зло.

Відчутним стає вплив постмодернізму, естетика якого сприяє злиттю "високого" із "низьким", "елітарного" та "масового". "Процес відкриття нового понятійного простору, як і уточнення понятійного апарату, демонструють настанову на постмодерну чутливість літературної теорії до багатомірності літературної реальності" [8: 180]. Постмодерн орієнтує автора на використання уже існуючих зразків, цитат, породжуючи інтертекстуальність. Фольклор як одне з основних джерел літератури посідає важливе місце у творах ДЛ, яка копіює систему масових жанрів для дорослих: вірш, повість, пригодницький роман з елементами детективу та психологізму, фентезі тощо. Таким чином, спостерігаємо "комбінацію або синтез ряду специфічних культурних штампів та більш універсальних розповідних форм чи архетипів" [9: 35], що є характерним для класичної літератури загалом.

Безсумнівним, на наш погляд, є факт взаємодії ДЛ із класичною. Розвиток жанрової системи, гібридизація існуючих жанрів, використання фольклору, розширення тематичного кола (від релігійності, моралізаторства, дидактизму до історизму, психологізму), інтертекстуальність яскраво демонструють лінії сходження з моделями побудови дорослої, класичної літератури. Такі лінії сходження можна пояснити тим, що ДЛ зазнає впливу тих самих історичних умов, що й класична. Попри всю жанрову, тематичну різноманітність масова література для дітей та підлітків охоплює важливі суспільні, моральні цінності, організована відповідно до певних канонів, базованих на успішних зразках попередників. Очевидним є факт, що ДЛ стає частиною масової культури і літературно-критичного процесу загалом.

Попри те, що твори ДЛ мають свої специфічні особливості (багатство, точність та емоційність мови, цікавий, динамічний сюжет, ліризм розповіді, присутність чарівної атрибутики, казково-міфологічна модель часопростору), подвійність адресації, естетика постмодернізму впливає на її жанрово-текстову структуру. Тому ДЛ потребує подальшого науково-критичного переосмислення з позицій літературознавства, психології, педагогіки, культурології. Вона повинна розглядатись не лише через призму педагогічно-виховних функцій чи у протиставленні з дорослою, але і як самодостатній пласт літератури із власними особливостями. Отже, ДЛ постає малодослідженим феноменом, до вивчення якого потрібно застосовувати нові аспекти, що відповідатимуть сучасним підходам до художньої творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / [упоряд. Ю. І. Ковалів]. – К. : Вид. центр "Акад", 2007. – Т. 1. А (аба) – Л (лямент). – 608 с.
2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [ред. А. Волков]. – Чернівці : Золоті Лаври, 2001. – 636 с.
3. Гнідець У. С. Поняття "класична дитяча література" в німецькому літературознавстві ХХ століття / У. С. Гнідець // Вісник національного університету "Львівська політехніка". – 2005. – № 538. – С. 73–77.
4. Папуша О. М. Наратив дитячої літератури : специфіка художнього дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 "Теорія літератури" / О. М. Папуша. – Тернопіль, 2003. – 22 с.
5. Children's Literature as Communication : Studies in Narrative. The ChiLPA Project / [ed. by Roger D. Sell]. – Amsterdam and Philadelphia, 2002. – 352 p.
6. Славова М. Т. Волшебное зеркало детства. Статьи о детской литературе / М. Т. Славова. – К. : ИПЦ "Київський університет", 2002. – 81 с.
7. Гнідець У. С. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва в світлі наукової критики / У. С. Гнідець // Література, Діти, Час : Вісник центру дослідження літ. для дітей та юнацтва. Вип. 1. – Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2011. – С. 25–35.
8. Папуша О. М. Теоретичний дискурс дитячої літератури : у пошуках об'єкта / О. М. Папуша // Вісник Лівів. ун-ту. Сер. Філол. – 2004. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 178–183.
9. Кавелти Дж. Г. Изучение литературных формул [Електронний ресурс] / Дж. Г. Кавелти ; [пер. с англ. Е. М. Лазаревой] // Новое лит. обозрение. – 1996. – № 22. – С. 33–64. – Режим доступа до журналу : <http://literra.websib.ru/volsky/text.htm?240>.

Матеріал надійшов до редакції 12.07. 2011 р.

Винник В. М. Детская литература: к проблеме бинарности текстов.

В статье проанализированы и обобщены взгляды отечественных и зарубежных литературоведов на феномен детской литературы, ее поэтические особенности. Изучены теоретические наработки в контексте взаимосвязи детской и взрослой литературы. Рассмотрены особенности современных постмодернистских детских произведений. Выявлено, что детская литература становится частью массовой культуры и литературно-критического процесса.

Vynnyk V. M. Children's Literature: the Problem of Binary Texts.

The article analyzes and summarizes the views of native and foreign literary critics on the phenomenon of children's literature, its poetical features. The theoretical results in the context of the relationship between children and adult's literature are studied. The characteristics of the postmodern contemporary children's work are considered. It has been discovered that the children's literature becomes the part of the mass culture and the literary critical process.